

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԻԶ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1952

≡ Մ Ա Ր Տ ≡

ԹԻԻ 3

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ԴԻԻՑԱԶՆԱՄԱՐՏԸ

(ՆՕԹԵՐ ՀԱԶԱՐ ՀԻՆԳՀԱՐԻՒՐ ԱՍԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻԻ)

Անցնող տարուան ընթացքին, համաձայն Ամենայն Հայոց Հայրապետի հրահանգին, ավիււոքի բոլոր հայաշատ կեդրոններուն մէջ սրտագին խանդավառութեամբ տօնուեցաւ Վարդանանց դիւցազնամարտի հազար հինգ հարիւր ամեաւ կը: Հակառակ տասնհինգ դարերու անշրպետին, Վարդանանց սխրագործութեան հմայքն ու ոգին կը մնայ նոյն Հայ ժողովուրդին համար ինչպէս երէկ՝ այնպէս ալ այսօր:

Վարդանանց Գոյամարտը ռազմագիտական տեսակէտով չէ որ մեծ կը մնայ մեր պատմութեան մէջ: Մեր պատմութիւնը ունի շատ աւելի յաջող ու հերոսական ճակատամարտներ, որոնք իրենց սխրագործութիւններով կը զերազանցեն յաճախ Աւարայրի հերոսամարտը: Հետեւաբար իբրեւ հայրենասիրական և հերոսական շարժում անիկա մինակը չէ մեր պատմութեան մէջ, սակայն այն ոգին և ոյժը որ ներշնչումը եղաւ ժամանակի հայութեան, զուրկ քաղաքական անկախութենէ և կիսուած երկու կայսրութեանց միջև, տնտեսապէս խիստ քաւարար, առանց դասակարգի և սեռի խտրութեան Աւարայրի դաշտը իջաւ, ցցուելու համար Սասանեան անեղ ուժին դէմ, կը մնայ անհաւասար և զերազանց մեր գոյամարտերու շարքին մէջ:

Այդ ոյժը հայուն հաւատքն էր: Վարդանանց Պատերազմը իրապէս հաւատքի, կրօնի ի խնդիր մղուած պատերազմ մըն էր, — Պայքար մը որուն զրդիչ ոյժը իր մէջ կ'ամփոփէր ժամանակի հայութեան զերազանցապէս կրօնական ոգին. և զործն էր առաւելաբար հոգիի մարդերու, հայ կղերին, որոնք մեր ազգին հոգեկան կեանքը իրենց երակներուն մէջ հոսեցուցին և եղան պաշտպան ու խորհուրդը անոր, ինչպէս հոգեկան այնպէս ալ ֆիզիքական իր զոյւթեան:

Ե. դարու եկեղեցականութիւնը բացառիկ համաստեղութիւն մը չէ, հակառակ իր արդիւնաւորած մեծ գործին, տնիկա շարունակութիւնն է այն ոգին

որ մեր եկեղեցիին է եղած, իրրև մեր պատմութեան երազի, իմաստութեան և զոհաբերութեան խորհրդանիշը: Լուսաւորչի Տունը, Ոսկեդարու սերունդը, Պահլաւունիք և անոնց յաջորդները մեր ժողովուրդին փառքն ու խղճմտանքը կը կազմեն:

Աւարայրի ճակատամարտը Ղևոնդեանց հոգեմարտն է առաւելաբար: Ղևոնդն ու իր հոգեկիցները ողին ու սլաքը կը կազմեն այդ շարժումին: Աշտիշատի ժողովէն սկսեալ մինչև մողերու ջարդը, մինչև Աւարայրի նախընթացը և դատաստանն ու կատարածը, հայ կղերը ծրագրող, յառաջ մղող և փաստարկող ոյժն ու զօրութիւնն է, և Ղևոնդ անկեղծիք արտայայտիչը այդ ողին: Անոր համար մի գարմանաք որ ամբողջ երկիր մը իր բանակովն ու դասակարգերով երէցի մը հմայքին ու կամքին համաձայն շարժի, վասնզի ան ողին ու ձայնն է իր ժամանակին:

Շնորհիւ լուսաւորչահաստատ քրիստոնէութեան և թարգմանիչներու զրահան ու մտաւոր ժառանգութեան, հայ ժողովուրդին համար քրիստոնէութիւնը նշանակն ու պահպանակն էր այն բոլոր հոգեկան արժէքներուն, որոնցմով ազգի մը կեանքը կը հիմնաւորուի և կը մշտնջենաւորուի: Ուրանալ այդ հաւատքը՝ պիտի նշանակէր թողուլ դարերու քաղաքակրթիչ ճիգերով ձեռք բերուած ոյժը: Բաժնուիլ այդ հաւատքէն՝ պիտի նշանակէր բաժնուիլ իր գոյութիւնը իմաստաւորող ազգակէն աւելին՝ ազգային-հոգեկան կառոյցէն: Կրօնքն ու ազգութիւնը միութեան մը վերածուած էին եւ. դարու հայութեան համար, Վարդանի և Ղևոնդի առաջնորդութեամբ հայ քրիստոնեան էր որ Աւարայր կ'երթար իր ապրելու իրաւունքը իր արիւնով գնելու, հաստատելու և նուիրականացնելու համար զայն:

Վարդանանց հերոսամարտը միւս կողմէն ազատութեան ի խնդիր մղուած կռիւ մըն էր, ազատութիւնը անհատի հողեր կեանքին: Առանց հոգեկան այս ազատութեան, ժողովուրդի մը քաղաքական ազատութիւնը խարուսիկ երևոյթ է միայն, վասնզի ազատ անհատներու հաւաքականութեան վրայ հիմնուած ազգային ազատութիւնն է միայն որ բան մը կրնայ արժեկ, տեսականացնելու համար ցեղային անկախութեան ողին սերունդներու կեանքին մէջ:

Վարդանանց հերոսամարտը աւետարանով լուսաւորուած ազգի մը խղճմտանքին հանդիսաւոր վկայութիւնն էր: Եթէ Վարդանանց սերունդը եւ. դարուն չկարենար տալ իր հաւատքին հանդիսաւոր ու արիւնոտ այդ վկայութիւնը, գուցէ տասնհինգ դար առաջ արդէն կորսնցուցած ըլլար իր գոյութեան իրաւունքը: Գիտակցօրէն պէտք է ընդունինք, ինչպէս երէկ այնպէս ալ այսօր, թէ այդ դիւցազնամարտով շահուած հոգեկան ու բարոյական ազատութեան կը պարտինք մեր ազգային ու կրօնական կեանքը:

Գիւցազնական այդ նահատակութենէն ետքն էր որ Տիգրանի արքունիքը սկսաւ խորհիլ թէ անկարելի պիտի ըլլար իր քաղաքականութիւնը գործադրել հայ ժողովուրդին վրայ: Յազկերտի յաջորդները եթէ ժամանակուան մը համար փորձեցին շարունակել կրօնական ճնշումին ահափորձը, սակայն անիկա այլևս կորսնցնել սկսած էր իր թափը, և երեսնամեակ մը վերջ պիտի հանդէր նուարասակի դաշնադրութեան, որ իրական արդասիքն էր Վարդանանց դիւցազնամարտին:

Վարդանանց հերոսամարտը իր ազգային փրկարար արժեքէն զատ, ունի նաև միջազգային հանգամանք և նշանակութիւն: Հայաստանը իբրև քրիստոնէութեան պաշտպան ասպետ և կարմիր պահակ, կը փրկէր այս կերպով նաև Բիւզանդիոնն ու Եւրոպան, ծառանալով Յագիերտի համաիրանական ծրագրին դէմ, որ նպատակ ունէր մազդէական կրօնը տարածելու նախ փոքր Ասիոյ ժողովուրդներուն մէջ և ապա անոնցմով զօրացած հաշուեյարդարի ենթարկելու համար քրիստոնեայ Բիւզանդիոնը, որ լքուած արդէն իր արևմտեան ուժերէն, դիւրին որս կրնար դառնալ Իրանի փառասիրական ձգտումներուն: Այս տեսակէտով նկատի առած, Վարդանանց Գոյամարտը ոչ միայն մեր՝ այլ բովանդակ քրիստոնեայ աշխարհի մեծագոյն սխրագործութիւններէն մին է:

*

Երբ կը կենանք 451 թուականին առջև, իբրև ճակատագրական դարձակէտ մը մեր և բովանդակ քրիստոնէական աշխարհի համար, չենք կրնար համեմատութեան չրերել զայն Քաղկեդոնի ժողովին հետ որ կը զուգադիպէր նոյն այդ օրերուն:

Հռովմի Եկեղեցին իր Քահանայապետի շրջաբերական թուղթով, 1951ը Քաղկեդոնի ժողովին 1500 ամեակը կը յայտարարէր, իւրայատուկ լուսաբանութիւններ տալով այդ ժողովի շնորհիւ սահմանուած քրիստոսաբանական վարդապետութեան շուրջ, զրուատելով Լևոն Պապն ու իր Տոմարը, չմոռնալով ուժգնօրէն յանձնարարելու և հռչակելու Հռովմի Աթոռին գերակայութիւնը, և հրաւիրելու արեւելեան «մոլորեալ» եկեղեցիները որ զան միանալու միտկ վէմին, Հռովմէական Եկեղեցւոյ ծոցին մէջ:

Նոյնպէս Երուսաղէմի Յոյն Օրթոտոքս Պատրիարքութիւնը անցնող տարւան ընթացքին, հանդիսաւոր կերպով տօնախմբեց իր Պատրիարքական Աթոռի սկզբնաւորութեան և հաստատման 1500 ամեակը Սուրբ Երկրին մէջ:

Երբ համեմատութեան դնենք նոյն թուականին զուգադիպող այս Իւրադարձութիւնները և անոնց բարոյական ու քրիստոնէական արժեքը, Սրբոց Վարդանանց դիւցազնամարտը, վասն Կրօնի և Հայրենեաց, կը մնայ անհամեմատելիօրէն գերազանց:

Աթոռամոլութեան և գերակայութեան սնոտիքին քով, որոնք Քաղկեդոնի ժողովը կրկէսի վերածեցին, կը բացուի մեր աչքերուն առջև հաւատոյ խոստովանութեան և զայն արիւնով յայտարարելու և նուիրագործելու ասպարէզը, Աւարայրի դաշտը:

Աւարայրը այս տեսակէտով ռազմավայր մը չէ լոկ, արիւնը չէ անոր զաղտնիքը, անիկա գերազոյն ու հոգեկան ինչ մը ունի զմեզ երկնքին տանելու, անոր խորհուրդին խառնելու համար: Աւարայրի կարմիր շարանը, հերոսներու շարան մը չէ միայն, այլ սուրբերու, այսինքն մարգերու՝ որոնք աւելի մօտ են երկնքին, և որոնք Ղևոնդ երէցի բերնով կրնան յայտարարել դահլիճի սուրբին դէմ կանգնած, «Ընաւ չենք վախնար ոչ քու ահաղին և ահաւոր սպառնալիքներէն և ոչ ալ այն դառն մահէն, զոր պիտի բերես մեր վրայ»:

Մարմնական կռիւ մը չէ այն ինչ որ իրականութիւնը կազմեց Սևարայրի, այլ հոգևոր առաքինութեան մեծագործութիւն մը, ինքզինքը իրագործելու կերպ մը, տալու համար իր զուլիս գործոցներէն մին՝ արիւնի զեղեցիկ քերթուածի մը մէջ: Սեանց այդ արիւնին և հերոսութեան, պատմութիւնն ու կեանքը կը դադրին իրենց իրական իմաստէն: Հոգեղէն տարրին զերագանցութիւնը, անոր պաշտամունքն է որ վեր կը բռնէ ժողովուրդները: Մենք բարեբախտաբար եղած ենք մին այն ժողովուրդներէն՝ ու մարմնէն աւելի հոգիին սպասն ենք ըրեր մեր պատմական բովանդակ կեանքի ընթացքին:

Պատահամբ չէ որ մենք առաջին քրիստոնեայ ժողովուրդը եղանք և զէնք վերցուցինք քրիստոնէութիւնը պաշտպանելու համար: Նիւթականն ու դերբնականը հակադիր մարդեր մնացին միշտ հայ հոգիին թէ իր պատմութեան և թէ իր զրականութեանը մէջ: Սևարայրը հոգեկանին յաղթանակն է մարմնականին վրայ, ուր մարտնչողները կը դառնան սուրբեր: Սևարայրի զոյամարտը գիտակից մանով մեռնելու կռիւ մըն էր:

Քաղկեդոնը. — հոն աթոռամոլութեան և զերակայութեան նախանձախնդրութիւններու և փառասիրութիւններու ի հաշիւ, պիտի խեղաթիւրուէին ոչ միայն հոգիի ու հաւատքի հարադատ վկայութիւնները, այլ տրտում սուրբութեան և ճամարտակ հրամանակարգերու պիտի յանգէին շուրջ մէկ ու կէս դարու զինով շահուած քրիստոսաբանական և վարդապետական արժէքներն ու իմացումները:

Հայ եկեղեցին առաջին օրէն մերժած է Քաղկեդոնի ժողովը և Քրիստոսի աստուածամարդութեան մասին Լևոնեան «Երկու բնութիւն ի միում անձնաւորութիւն» բանաձևը և հաստատ մնացած է նախկին Կիւրեղեան «Մի բնութիւն բանին մարմնացելոյ» ուղղափառ բանաձևին վրայ: Լևոնեան բանաձևին նկատմամբ թոյլատու գտնուողները կամ զայն ուղղափառ նկատողները կը կարծեն թէ ան նոյն իմաստն ունի Կիւրեղեան բանաձևին հետ, զոր տարբեր դարձուածքով մը «Միութիւն բաղկածեալ յերկուց» կը մեկնեն, մին միւսին յետադարձ ընթերցում նկատելով, կամ Քաղկեդոնականը՝ բացատրողական ձևը Եփեսոսականին: Դժուար է ընդունիլ որ այդ երկու բանաձևերը նոյն իմաստը կարենան ունենալ և կամ Քաղկեդոնականը բացատրուած ձևը Եփեսոսականին, երբ ինք նախ բացատրութեան կը կարօտի: Արդարև առանց բացատրութեան, Քաղկեդոնի բանաձևը լիովին նետտրական է, իսկ բացատրուելէն վերջ, մեղմացած նետտրականութիւն կը բուրէ:

Մեր եկեղեցւոյ դաւանանքը, ինչպէս և նախնի քրիստոնեայ հարց ուսուցումը այս մասին, կը մերժեն երկուութիւնը յետ միաւորութեան, հետևաբար «երկու» բացատրութիւնը միայն իբրև մեկնութիւն թոյլատրելի է գործածել, բայց ոչ իբրև դաւանանքի էական արտայայտութիւն՝ բանաձևի մը մէջ, ուր «միութիւն» բառն ու իմացքն է որ պէտք է զերակչուէ: Եւ «մի բնութիւն» կ'ըսենք՝ «յաղազս անբաժանելի և անճառ միութեան բանին և մարմնոյն», որովհետև մեր եկեղեցւոյ դաւանածն է ըստ ամենայնի միութիւն, «մի անձն, մի դէմ և միաւորեալ մի բնութիւն»: Հայ եկեղեցին կ'ընդունի աստուածորդին իբրև կատարեալ Աստուած և իբրև կատարեալ մարդ, ուր իւրաքանչիւրին յատկանիշերը զիրար կ'ամբողջացնեն:

Քաղկեդոնի բանակները, պահելով «երկու բնութիւն» բացատրութիւնը յետ միաւորութեան, ամենէն նպատակաւոր մեկնութեամբ իսկ երկու բնութեանց անշատ զոյութիւնը միայն կը հասկցնէ, իւրաքանչիւրը անշատօրէն ըստ իր յատկանիշերուն զործող և անշատօրէն ենթակայ: Ըստ Լևոնի Տոմարին, Քրիստոսի անձին մէջ թէև աստուածային և մարդկային բնութիւնները միացած են, սակայն իւրաքանչիւրը իրեն յատուկ դերը կը կատարէ, Աստուածը՝ աստուածութիւն կ'ընէ, մարդը՝ մարդութիւն: Այս է պատճառը որ մենք կը մեղադրուինք Քաղկեդոնականներէն, որ ի դէմս Որդւոյն երգուած Սուրբ Աստուածին վրայ «որ խաչեցար» կ'աւելցնենք: Թող թէ Քրիստոնէական զաղափարի հիմնական տեսակէտէն նկատի առնելով հարցը, եթէ նոյն աստուածամարդը չէ խաչուողը, մեռնողն ու յարութիւն առնողը, ո՞ւր կը մնայ ուրեմն փրկագործութեան և Յարութեան խորհուրդը, որոնց վրայ կը կանգնի բովանդակ Քրիստոնէական կրօնը:

Ճիշդ չէ հետևաբար ըսել թէ եփեսոսի և Քաղկեդոնի բանաձևներուն տարբերութիւնը ձևական է, և թէ, ինչպէս սովոր են ընդհանրապէս բացատրել, հայերը չնդունեցին Քաղկեդոնական բանաձևը որովհետև ո՛չ թէ սկզբունքով հակառակ էին, այլ պարզապէս որովհետև «երկու բնութիւն»ը նեստորականաց բանաձևին հետ չփոթութիւն առաջ կը բերէր: Իրողութիւնը այն է որ մեր եկեղեցին չէ ընդունած Քաղկեդոնի դաւանանքը, իր բանաձևով, որովհետև զայն ուղղափառ չէ գտած և իրաւացիօրէն կը կասկածէր ժողովի մը որուն մէջ ուղղափառութեան աւանդապահ և ախոյեան Դիոսկորոս մը կը դատապարտուէր ու Ռէոգորիոսի նման բանադրուած յայտնի նեստորականներ կը յաղթանակէին:

Քաղկեդոն և Աւարայր, իբրև ուղի և զործ, երկու տարբեր հասկացողութիւններ և քաղաքակրթութիւններ է որ կը յատկանշեն, և զէպքերու դասաւորումի արդիւնք չէ անոնցմէ մին միւսը չկարենալ ըլլալ:

Քրիստոնէութիւնը, Հռովմի ձեռքին մէջ, փոխանակ մեղմացնելու հին աշխարհի քաղաքակրթութեան անկման հետեւանքները, ընդհակառակն այդ անկումը աւելի աղէտալի դարձուց մարդկութեան համար, ստեղծելով տասն հինգ դարերու Եւրոպայի խաւարը, որուն մէջ տուայտեցան Եւրոպական ժողովուրդները:

Հայ ժողովուրդին համար, ընդհակառակ, Քրիստոնէութիւնը Հայ եկեղեցւոյ միջոցաւ ստեղծել տուաւ հայ զիրը, հայ դպրութիւնը, պահեց հայ աւանդութիւնը, հաստատուն հիմքու վրայ դրաւ հայ լեզուն, վերջապէս ապահովեց այն ամէնը, որ ազգութեան մը անհրաժեշտ տարրերը կը կազմեն:

Եթէ Քրիստոնէական եկեղեցիներու միջև միութիւն պիտի հաստատուի, ինչ որ խիստ ցանկալի է, այդ պէտք է ըլլայ, փոխադարձ յարգանքի, իրաւունքներու ճանաչման, սահմաններու անբռնաբարելիութեան հիման վրայ: Այլապէս մենք Աւարայր և ուրիշներ Քաղկեդոն կ'երթան, իւրաքանչիւրը իր ողիին համաձայն դիմաւորելու և ապրեցնելու իր հաւատքը: